

Тетяна Росул, кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри музичної педагогіки
Мукачівського гуманітарно-педагогічного інституту

ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ У СТАНОВЛЕННІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДО- МОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті визначена важлива роль музичної фольклористики у формуванні почуття національної самосвідомості українців Закарпаття другої половини XIX – першої половини XX століття. В умовах поліетнічного складу населення регіону та багатомовного періоду бездержавного існування ідея національної самосвідомості стала потужним імпульсом не тільки політичного, але і культурного розвитку. Національна ідея не тільки зберегла для регіону власну культуру в умовах денационалізаторської політики, але і підняла її на вищий щабель.

Актуальність дослідження. Визначний український поет, критик і публіцист Євген Маланюк писав, що “найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде пізнати себе” [4, 5]. Щоб пізнати народ, потрібно не тільки вивчити його історію, але й познайомитись із феноменом духовного життя, відкрити скарбницю етнічної культури. У сучасній науці розробка даної проблематики здійснюється вельми активно. Дослідження проблем сутності, генезису, змісту української національної культури посідає одне з визначальних місць у працях О. Забужко, В. Горського, М. Поповича, О. Пахльовської, Л. Корній, Л. Кияновської та ін. Проте щоб глибше осмислити вітчизняні культуротворчі процеси, варто зосередити увагу на проблемах регіональної специфіки становлення національної ідентичності, враховуючи неоднаковий культурно-політичний рівень розвитку різних регіонів України.

Ступінь дослідженості проблеми. При наявності значної кількості наукових розвідок, присвячених історії розвитку культури Західної України, небагато дослідників акцентувало увагу на культуротворчих процесах Закарпатського регіону. Серед них – історики О. Грін, П. Магочій, музикознавці В. Гошовський, Ф. Стешко, В. Мадяр-Новак, Т. Боніславський. Предметом їх дослідження стала діяльність окремих представників місцевої культури та деякі аспекти музичного життя Закарпаття. Наша мета – доповнити вже існуючу наукову базу новими фактами, що торкаються проблем перетворення різномовних етнічних спільнот у самосвідому своєї гідності політично-культурну спільноту.

Основна частина. Особистість як соціальний суб’єкт підлягає різним видам ідентичностей: родинній, територіальній, класовій, релігійній, етнічній, родовій. Серед них важливу роль відіграє національна ідентичність (самосвідомість) – комплексний культурний феномен. Вона за своєю суттю багатовимірна, її не можна звести до єдиного елемента. Е.Д. Сміт визначає кілька факторів, що зумовлюють формування почуття національної ідентичності. Зокрема: історична територія (рідний край); спільні міфи та історична пам’ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [7, 23]. Народна творчість об’єднує більшу частину з перелічених факторів (перші три), а у народів, що не мали державності, вона відіграла центральну роль на ранніх етапах розвитку націоналізму. Як зазначає О. Бочковський, “кожен із складників культури – мова, писемність, наука, книга, мистецтво і *передовсім музика* (виділено мною – Т.Р.) пристосовані змістом і формою до життєвих потреб народу, ... є тими елементами, що поглиблюють процес національної індивідуалізації народу, перетворюючи його з етнографічної сировини в національно викристалізований суспільний колектив” [2, 11]. Тому аналіз процесів розвитку і дослідження фольклору допоможе висвітлити проблему формування почуття національної самосвідомості.

Однією з характерних ознак Закарпатського регіону є його етнічна строкатість. На цій невеликій території з давніх часів компактно прожи-

ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ У СТАНОВЛЕННІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

вають українці, угорці, румуни, словаки, євреї, цигани, росіяни та ін. Закарпаття протягом багатьох століть перебувало у складі різних держав – Угорщини, Трансильванії, Австро-Угорщини, Чехословаччини, що спричинило значну політичну і культурну ізоляцію місцевого населення від основних осередків українських етнічних територій. Крім того, геополітичне становище (віддаленість від основного національного центру) зумовило дещо припізніле прилучення місцевого населення до національноконсолідуючих процесів.

У середині XIX ст. у Закарпатті формується плеяда культурно-політичних діячів – “будителів”, котрі своє головне завдання вбачали у пробудженні національної свідомості, розвитку і відродженні рідної мови, літератури, народної творчості, вивчення історії тощо. На чолі з О. Духновичем будителі проводили реформи в галузі освіти, сприяли розширенню шкільництва, вивчали історію свого краю і сусідніх народів, збирали і публікували усну народну творчість – отже, привернули увагу інтелігенції до народної культури. Ситуація бездержавності спонукала будителів використовувати усі можливі засоби, щоб зберегти національну ідентичність. Явний пріоритет надавався мові як одній з головних етнодиференційних ознак кожної нації та народній пісні, яка, на думку Я. Коллара, “є найміцнішою основою просвіти, стихією вченості, опорою національності, щитом і окрасою мови” [цит. за: 2, 371]. Народну пісню розглядали як найсильніший вияв національного духу. Вона певним чином замінювала художню літературу, оскільки тогочасна місцева літературна продукція була написана або угорською, або церковно-слов'янською мовами і служила передусім церкві. Тому дослідників найперше цікавили тексти народних пісень та описи обрядів, а не їх музичний бік.

Становлення етнографії Закарпаття збігається з початковим етапом дослідження фольклору інших частин українських земель, чому сприяли вчені Центральної України і Галичини. Однак в Закарпатті цей процес відбувався повільніше через те, що даний регіон був включений до чужої політичної формації, ідеологія якої сприяла денационалізації та асиміляції населення.

Посиленню інтересу до фольклору в українців Закарпаття сприяла культурно-просвітницька і фольклористична діяльність галицьких вчених: Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Верхратського, В. Гнатюка. Вони здійснювали фольклорні експедиції в різні регіони краю, виступали і з закликами до збирання, збереження і публікування фольклорних пам'яток, публікували наукові праці про місцеву народну творчість і на основі резуль-

татів досліджень зробили висновки, що корінним населенням Угорської Русі (тодішня назва Закарпаття) є українці.

Дослідження галицьких вчених мали широкий резонанс серед місцевого населення. Тогочасні періодичні видання (“Свет”, “Новый свет”, “Листок” та ін.) все більше уваги приділяли етнографії, друкували розвідки, народознавчі матеріали, організовували конкурси зі збирання зразків народної творчості. Однак специфічні політичні, господарські й історичні обставини сприяли поширенню дилетантизму у фольклористиці Закарпаття. Це пояснюється відсутністю наукових центрів, спеціальних товариств, які б формували і виховували наукові принципи фольклорно-етнографічної діяльності. Переважна більшість друкованих фольклорних матеріалів була орієнтована на широкого читача, тому газети не дотримувалися наукових принципів публікації фольклорних зразків, оминали паспортизацію, публікували лише поетичні пісенні тексти. У той час публікувалися випадково лише окремі жанри народнопісенної творчості (колядки, лірико-побутові пісні тощо) або пісні певного населеного пункту. Ці поодинокі зразки народної музичної творчості не дають повної картини пісенного репертуару села чи поширення певного жанру, до того ж, в окремих випадках автори не робили чіткого розмежування між оригінальними зразками чи авторськими творами. Однак навіть такого рівня діяльності надзвичайно благотворно впливала на формування почуття національної самосвідомості українців Закарпаття.

Показовим у цьому плані є перше друковане нотне видання для юнацтва Закарпаття – “Русский соловей” (Відень, 1851) Миколи Нодя. Дидактичне спрямування збірки вплинуло на її зміст і форму, тому вона має радше історичну, ніж наукову цінність. Співаник містить авторські варіанти популярних на той час у побуті українських, російських, угорських, словацьких і польських народних мелодій із власними поетичними текстами, що розкривають норми етики, моралі й виховують патріотичні почуття [5, 16]. Кульмінацією збірки є пісня “Кто там хлопчат, сине”, що проголошує ідею єдності русинів Австрійської імперії:

- Скажи, дівча, хто твій отець, мати,
Ачей я тя могу спознавати?
- Мама руська є стариця,
Кирила, Метода коханиця.
- Славна дівчице, про что ходиши,
Мраку, росу ранню, про что бродиши?
- Вас єм прийшла посітити,
Руських братій от сна возбудити!
- Про что заплакани маєш очі,

ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ У СТАНОВЛЕННІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

*Власи розсипані поверх плечі?
- Се волосся не сплетесеся,
Докля русин к мамці не вернєся!*

Цілком закономірно, що в умовах поліетнічного складу населення Закарпаття культурно-мистецький рух був неоднорідним. Він ускладнювався протистоянням багатьох політичних партій, у ньому були напрями, що віддзеркалювали інтереси та ідеологію різних суспільних груп. Це виявилось у протистоянні між прихильниками трьох течій: москвофільської, українофільської та русинфільської.

У поглядах культурно-освітніх діячів Закарпаття другої половини XIX ст. спостерігаємо сильну москвофільську орієнтацію. Вона була своєрідною реакцією проти мадяризації населення. О. Духнович, І. Раковський, І. Сільвай, Є. Фенцик добре розуміли окремішність свого етносу від росіян, проте готові були йти на компроміс, бо не бачили іншого порятунку для свого народу, крім міцної держави, якою на той час була Росія.

Інша частина інтелігенції, зокрема, М. Долинай, І. Панькевич, В. Желтвай та вихідці із Галичини, Буковини вказували на іншу національно-культурну орієнтацію, яка давала запоруку національного самозбереження. Ці діячі стояли на позиціях українофільства, вказуючи на ідентичність мови, народної культури та декоративно-прикладного мистецтва України і Закарпаття.

Треті – А. Добрянський, О. Митрак, О. Павлович – були виразниками національної русинської ідеології, бачили русинів як окрему і самостійну націю і вимагали автономії краю.

Мовна боротьба в Закарпатті, яка розгорілася в середині XIX ст., залишалася актуальною аж до середини XX століття. Вона визначала не тільки формування громадсько-політичних рухів, але впливала і на культурне життя краю. Тому акцією першорядної ваги, здатною розв'язати національні питання, стало вивчення етнографії, історії, фольклору Закарпаття.

У першій половині XX ст. дослідницька діяльність у Закарпатському регіоні стає багатограннішою, набуває нових прикмет, охоплює різні сфери суспільної, літературної і наукової діяльності.

Після приєднання Закарпаття до складу Чехословацької республіки (1919 р.) у краї розпочався процес національно-культурного відродження, склалися сприятливі умови для розвитку всіх етнічних груп, що проживають тут. Охоплена почуттям національної гідності, інтелігенція краю отримала широкі права і можливості для розвитку національної культури, розгорнула активну роботу зі збирання і вивчення народної (у тому числі

і музичної) творчості. До справи фіксації народних пісень прилучалося багато аматорів: П. Бігун, С. Баран, Ю. Данкулинець, Ю. Жаткович, Ю. Янкович, Г. Бадик, П. Долинай, І. Білак, Ф. Костраба, Л. Дем'ян та ін. Хоча їх записи далеко не завжди відповідали зростаючим вимогам, які висувала наука фольклористика, вони зробили певний внесок у вивчення народнопісенної творчості краю. Помітний інтерес до народної творчості, її пропаганда в місцевій періодиці об'єктивно спростовували суперечки про мовне питання у краї і знаменували хоч повільний, але поступовий перехід від консервативного москвофільства та "язичія" до народної розмовної мови, яка утверджувала себе в літературі.

Відтепер мовне питання розглядалося не лише на сторінках періодики чи в ході наукових дискусій, але і на державному рівні. У 1919 р. уряд поставив перед Академією Наук Чехословаччини питання про мову місцевого населення Закарпаття. Думка спеціалістів була така: "місцеве русинське наріччя в Карпатській Русі – це, безперечно, наріччя малоруське. Належить літературну мову тамошніх горожан визнати малоруською, яку вживають їх сусіди і одноплеменники" [2, 33].

Важливим фактором поживлення фольклорно-етнографічної діяльності в регіоні на початку XX ст. стали фольклорні експедиції та наукові праці видатного вченого, академіка Філарета Колесси ("Народні пісні з Південного Підкарпаття" (1923), "Народні пісні з Підкарпатської Русі" (1938), "Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті" (1934)), який відзначив загальноукраїнську основу народних пісень Закарпаття і вперше в українській фольклористиці обгрунтував існування діалектів у музичному фольклорі.

Велику роль у розвитку фольклорно-етнографічної думки Закарпаття відіграло товариство "Просвіта", засноване у 1920 р. Товариство організувало Крайовий музей в Ужгороді та етнографічний музей – в Мукачеві, "Архів руської пісні", музично-етнографічний кабінет і споряджало експедиції для збору українських пісень у різних районах краю. Одним з найбільших досягнень діяльності товариства у царині фольклористики став запис серії грамофонних платівок зі зразками говірок, вокальної та інструментальної народної музики різних районів Закарпаття. 15 платівок, записаних літературознавцем Іваном Панькевичем у 1929 і 1935 рр. для Празького етнографічного музею, є найстаршими механічними звукозаписами народної творчості регіону.

ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ У СТАНОВЛЕННІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Наприкінці 1934 р. в Мукачеві було створено “Етнографічне товариство Підкарпатської Русі” (голова – А. Волошин), яке проводило науково-дослідницькі роботи, польові експедиції, готувало кваліфікованих етнографів, організовувало філіали музею в округах краю, а також встановило зв’язки з чехословацьким етнографічним товариством у Празі, польським – у Кракові, з Музейною Спілкою Бойківщини. Наукові контакти з вченими інших країн сприяли глибшому вивченню народної творчості краю.

Помітну роль у розгортанні народознавчої роботи Закарпаття у першій половині XX ст. відіграли часописи “Підкарпатська Русь”, “Науковий збірник Товариства “Просвіта”, “Віночок”, “Літературна Неділя”, “Наш рідний край”, на сторінках яких друкувалися статті з фольклору та етнографії, а також відозви, програми, запитальники і рекомендації для збирачів народної творчості. Найзначнішими музично-фольклористичними публікаціями того часу є збірка “Народні пісні подкарпатських Русинів” (1944) Д. Задора, П. Милославського, Ю. Костюка, статті “Коломийка в руській народній творчості” (1943) Д. Задора, “Руська народна пісня (Пути исторического развития)” (1942), “Война в руськой народной пісні” (1942) П. Милославського, “Збірник гуцульських народних пісень-коломийок” (1941) В. Піпаша та ін.

Більшість вчителів та музикантів поєднували збирацьку роботу з хоровою діяльністю, тому в 20-х роках спостерігаємо проникнення народної музичної творчості у репертуар колективів і, внаслідок цього, появу жанру обробки народної пісні. Так, на основі зібраних фольклорних матеріалів О. Кізима видав збірку “Подкарпатські співанки для хору” (1921), Ф. Колесса – “Руські народні пісні з Подкарпатської Русі” (1934), Г. Гузенний – “Сборник трехголосных песен для школьных детских хоров” (1930), Л. Кайгль – “Podkarpatoruske pisne” (1924), М. Гоєр – “Школьный хор для старших клас народных” (1942), І. Бокшай – “Хоровий збірник” (1942).

Видання хорових збірників місцевих народних пісень стало закономірним явищем, яке характеризувало нову тенденцію у музичному мистецтві Закарпаття початку XX ст. Хорові збірники були покликані заповнити прогалину в культурному житті краю, а також стати фактором національно-патріотичного виховання молоді і населення.

Висновки. Культура Закарпаття у своїх коренях і витоках є поліетнічною, що засвідчується

особливостями архітектури, побуту, системою обрядів, традицій, мовними діалектами, стереотипами тощо. Однак компоненти різнобарвної етнографічної культури не суперечать власній національній самоусвідомленості. Саме через народну творчість розв’язувалося завдання самозбереження, зменшення асиміляційного тиску. Отже, в Закарпатті другої половини XIX – першої половини XX ст. формувалася концепція національного під знаком фольклору.

Дослідження народної культури закарпатських українців отримало певний простір, охопило досить широкі і різноманітні сфери громадського життя, придбало право на існування в окремих фахових виданнях, публіцистиці тощо. Народна пісня стала складовою всіх сфер суспільного життя: громадсько-політичної, рідинної, мистецької, основою національної ідентичності.

Сьогодні національна ідентичність становить одну з головних форм колективної ідентифікації, домінантним критерієм культури і важливим фактором соціально-економічної активності. Через відкриття етнічної минушини і сприяння відродженню колишньої золотої доби національна ідентичність має велику силу, що формувала, і, мабуть, надалі формуватиме наш світ у передбачуваному майбутньому.

1. Бочковський О. Вступ до націології. – К., 1998.

2. За рідне слово. Полеміка з русофілами. – Ч.І. – Мукачів, 1937.

3. Луканюк Б. Зібрання Бели Бартока на Закарпатті //Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення. – Ужгород: Карпати, 2005. – С. 264 – 275.

4. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ Обереги, 1992.

5. Росул Т. Музичне життя Закарпаття 20 – 30-х рр. XX століття. – Ужгород: ПоліПринт, 2002.

6. Рудловчак О. До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в XIX та на початку XX ст. //Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1976. – Т. 7. – С. 337 – 384.

7. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / пер. з англ. Таращук П. – К.: Основи, 1994.

8. Феномен нації: основи життєдіяльності /За ред. Б.В.Попова. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998.

